

УДК 355.34:94 [477] «1937-1938»

Веденєєв Дмитро

доктор історичних наук, професор,
 Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв,
zastava67@i.ua
 ORCID:0000-0002-8929-9875

ФАБРИКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ ПРОТИ ІЄРАРХІВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР ПІД ЧАС ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937–1938 РР.

В публікації на основі архівних документів органів державної безпеки СРСР в Україні (архівних кримінальних справ, оперативних матеріалів, інформаційно-звітних документів тощо) досліджується механізм незаконного переслідування й репресій за сфабрикованими звинуваченнями архієреїв Руської Православної Церкви. Подано аналіз самого механізму взаємозв'язку між розгортанням політичних репресій, курсом влади на знищення Церкви та оперативною діяльністю органів НКВС. Розглянуті матеріали оперативної й репресивної практики органів держбезпеки часів «Великого терору» дозволяють виявити основні тактико-структурні складові цілеспрямованого переслідування ієрархів Православної Церкви як найбільш багаточисельної релігійної конфесії в Україні.

Ключові слова: *Православна церква, незаконні репресії, державний атеїзм, органи держбезпеки, єпископат РПЦ*

«Великий терор» 1937–1938 рр. став і апофеозом фізичних гонінь на Православну церкву, її священство та вірних. Жертвами переслідувань та цілеспрямованого терору стали десятки тисяч кліриків та сотні архієреїв РПЦ, велика кількість віруючих. Як доповідав НКВС СРСР Й. Сталіну, у розпалі незаконних репресій, в серпні – листопаді 1937 р. арештували 166 архієреїв, із них репресували 81, а до 1939 р. на кафедрах РПЦ в СРСР залишалось лише чотири єпископи, ще близька десяти архієреїв перебували на покої або служили настоятелями храмів [1, с. 5; 2, с. 131].

Зрозуміло, що й до 1937 р. не припинялися цілеспрямовані репресії та оперативна розробка канонічної православної конфесії («*патріаршої*» або «*тихоновської*» церкви, яка її називали в службових документах), яка вважалася головним противником на «*релігійному фронті*». До 1925 р. в УСРР діяло вісім найбільш багаточисельних єпархій РПЦ, 6453 приходів (до 4 млн. 820 тис. парафіян) [3, спр. 2006, арк. 83]. В оперативній розробці РПЦ в Україні по лінії Секретно-оперативної частини ДПУ УСРР працювало 84 секретних співробітників (платних агентів) [3, спр. 2318, арк. 40–41].

Під час антирелігійного «*вирішального штурму*» 1933–1936 рр. в Українській РСР припинило існування до 75 – 80% православних храмів. Із 12380 православних храмів в Україні в 1936 р. залишилось 4487, а служба Божа проходила тільки в 1116 (9%) із них, тоді як в СРСР середній показник становив 28,33% [4, с. 49; 5, с. 44-45]. Розгортання в СРСР з кінця 1934 р. масових політичних репресій, одним із основних об'єктів яких стало православне духовенство та віруючі, породило розробку відповідної тактики оперативних заходів (форм і методів службової діяльності) органів державної безпеки, спрямованих, зокрема, на посилення та нарощування ступені жорстокості у переслідуванні кліру та архіпастирів, усунувши яких влада могла розраховувати на ліквідацію Церкви як ідейно-духовного конкурента, розшарування «*малого стада*» (рядових віруючих).

В роки «Великого терору» безпосередньо агентурно-оперативні та слідчі заходи проти релігійного середовища здійснював відповідний підрозділ 4-го, секретно-політичного відділу (СПВ) Управління державної безпеки (УДБ) НКВС УРСР та відповідні підрозділи в регіональних органах. Про підготовку енергійного удару по релігійному середовищу в Україні свідчили матеріали наради начальників антирелігійних підрозділів (4-х відділень) секретно-політичних відділів УДБ обласних управлінь НКВС УСРР 1935 р. із співробітниками 4-го відділення СПВ НКВС УСРР від 26 грудня 1935 р. В заході взяли участь заступник глави НКВС УСРР З. Кацнельсон, начальник СПВ Б. Козельський та його заступник П. Рахліс, керівництво 4-го відділення. П. Рахліс виступив із доповіддю *«Про завдання боротьби з церковною і сектантською контрреволюцією»*. У ній констатовалося *«значний занепад релігійності у масах населення, особливо в сільських місцевостях»*, зазначалося, що із 3000 православних храмів України більшість не працює (у Чернігівській обл., зокрема, з 600 було реально відкрито до 100). Документ дає зрозуміти, що за цим процесом стояв адміністративний тиск, адже тільки за 1935 р. ВУЦВК заклав у республіці 2154 храм, з'явилися цілі райони без жодної церкви.

Протестна та богослужбна реакція віруючих на порушення їх прав трактувалася як *«значне посилення контрреволюційної активності церковників»*. Позбавляючи віруючих законних прав на задоволення духовних потреб, чекісти лицемірно заявляли про небезпеку церковного підпілля, *«нелегальні форми роботи»*, діяльність *«без приходського духовенства, монахів, репресованих церковників, які повернулися із заслання, біглих куркулів та інших антирадянських елементів, ремствували з приводу появи «таємних церков, за прикладом перших християн»*, поширення нонконформістських груп катакомбної ППЦ. Констатовалося сполучення духовно-релігійного та власне соціального протесту, що знаходило прояв у відмові від отримання землі, паспортів, демонстративній непокорі органам влади, поширенні монархічних настроїв. Відзначалася небезпека тенденції до примирення та об'єднання канонічної РПЦ (*«тихонівців»*), *«обновленців»*, *«катакомбників»*. Відтак висувалося завдання усунення інтеграційних тенденцій у православній конфесії та посилення розкладницької роботи, *«створення й виховання кваліфікованої агентури, пристосованої до роботи в умовах глибокого підпілля»*, ліквідації зовнішніх церковних зв'язків, активізації закриття храмів тощо [6, спр. 393, арк. 2-3, 14-15].

Для розуміння сутності агентурно-оперативної роботи та її співвідношення із власне репресивною діяльністю цікавим є виступ загаданого З. Кацнельсона. На його думку, апарат СПВ був зайнятий, здебільшого роботою по *«українській контрреволюції»* й троцькістах, відтак *«неприпустимо послабив увагу до церковної та сектантської контрреволюції»*. Відзначався занепад кваліфікації чекістів-*«релігіознавців»*, котрі у попередні роки *«знали досконало»* історію, обрядовість, устрій кожної конфесії, а тепер намагаються компенсувати недостатню компетентність захопленням репресіями. *«На одних репресіях виїжджати не можна»*, повчав підлеглих заступник наркома, адже вони створюють ореол мучеництва та ускладнюють роботу. Керівник спрямовував оперативний склад на пошук в релігійних громадах *«класово-чужих елементів»*, як от колишніх офіцерів, поліцейських, аристократів, тощо. Співробітників СПВ закликали *«розпалювати внутрішню боротьбу» та сіяти ворожнечу в релігійних громадах, компрометувати їх лідерів, проводити «вправні комбінації»* агентурного характеру, внаслідок яких особа *«опинялася у безвихідному становищі та змушена була йти на вербування»* [6, спр. 393, арк. 18-20].

10 січня 1936 р. начальник Секретно-політичного відділу ГУДБ НКВС СРСР, комісар держбезпеки 2-го рангу Г. Молчанов підписав циркуляр *«Про агентурно-оперативну роботу по церковно-сектантській контрреволюції»*. Документ особливий акцент робив на агентурно-оперативну розробку православного середовища (як засіб й штучну «підставу») подальшого застосування репресій. Агентурні та слідчі заходи, йшлося у документі, свідчать про *«значне зростання контрреволюційної активності церковників та сектантів, ріст підпілля, відновлення організаційних зв'язків та безумовну наявність керівних центрів»*. Особливу стурбованість викликали єпископи та священники, які поверталися до служіння, нерідко – у *«катакомбних»* умовах (*«нелегали-професіонали»*, як їх називали чекісти). Їх апріорі звинувачували у небезпечній антидержавній діяльності, створенні *«церковно-монархічного підпілля»*, що одразу надавало справам та їх *«фігурантам»* фатальне *«контрреволюційне забарвлення»*. Приписувалося вербувати *«свіжу агентуру із числа церковно-сектантських керівників»* (зокрема, в місцях позбавлення волі), брати в оперативну розробку *«всіх церковників й сектантів»*, що повернулися із таборів. Ставилося завдання *«не залишати не репресованим жодного учасника контрреволюційного підпілля»* [6, спр. 1039, арк. 1-4].

Підготовка масштабної репресивної кампанії не випадково збіглася із розробкою адміністративно-політичного механізму повної юридичної заборони РПЦ. За дорученням Й. Сталіна, завідувач відділом керівних партійних органів ЦК ВКП (б) Г. Маленков 20 травня 1937 р. направив записку щодо *«пожвавлення ворожої діяльності церковників»*. Основна пропозиція полягала в ініціюванні скасування базового нормативного документа, який регламентував діяльність релігійних об'єднань в СРСР – декрету ВЦВК від 8 квітня 1929 р. *«Про релігійні об'єднання»*. Йшлося про необхідність *«покінчити...з органами управління церковників»*. 26 травня із запискою ознайомилися члени і кандидати у члени Політбюро ЦК ВКП(б), а 2 червня – пропозицію, окремою запискою, підтримав глава НКВС СРСР М. Єжов [7, с. 280–281].

Оперативну розробку та незаконне засудження православного кліру прискорили цілеспрямовані розпорядчі документи НКВС СРСР. Циркуляр регіональним органам держбезпеки від 27 березня 1937 р. приписував посилити агентурно-оперативну роботу по *«церковниках»* (як чекісти традиційно іменували саме православних віруючих). Директива ж НКВС СРСР від 8 липня 1937 р. № 24451 спрямовувала *«розпочати рішучі дії щодо ліквідації церковників та прихильників сект»* [8, с. 20].

30 червня 1937 р. (відповідно до рішення Політбюро ЦК ВКП (б) від 2 червня того ж року *«Про антирадянські елементи»*) вийшов сумнозвісний наказ № 00447 НКВС СРСР *«Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів»* (за яким загалом по країні стратили до 400 тис. із майже 700 тис. розстріляних за доби *«Великого терору»* 1937–1938 рр.). Наказ зараховував *«осілих на селі» «церковників»* (клір та церковний актив РПЦ, адже до 1937 р. в органах церковного самоврядування – *«двадцятках»* парафій РПЦ – перебувало до 600 тис. громадян), та *«сектантів»* до категорії ворожих антирадянських елементів, *«зачинщиків»* політичних злочинів та диверсійних актів. Віддана команда почати операцію із репресування зазначених у наказі категорій громадян з 5 серпня 1937 р.

До числа прошарків населення, які мали зазнати переслідувань, віднесли й *«найбільш активні антирадянські елементи»* із числа *«церковників»*, які на той час перебували у таборах. Як результат, в 1937 р. активізувалося репресування

православного кліру. За сфабрикованими звинуваченнями і новими справам, доносам табірної агентури, священнослужителі проходили по «розстрільним» статтям. Лише у серпні-листопаді 1937 р. В СРСР затримали 166 архієреїв, 9116 священників (репресували з них 4629), 2173 монахів (934) РПЦ, тисячі мирян. Водночас на практиці політичному насильству піддали значно ширше коло священнослужителів та мирян, котрі перебували на волі, у тому числі – через наполегливі вимоги керівників територіальних партійних органів, котрі просили ЦК ВКП (б), у майже третині звернень, додати до «контингенту» потенційних жертв і священнослужителів усіх основних релігійних течій [1, с. 5; 8, с. 17–18, 73–76; 9, с. 15–17].

В практику інспірування справ проти священнослужителів увійшли відповідні штучні конструкції-звинувачення, як, наприклад, «церковно-монархічне підпілля» (ЦМП), при всій умовності й штучності цього терміну, його зміст відображав поширені серед частини кліру та мирян (особливо – опозиційно-протестних течій по типу ППЦ [див. докладніше: 10]) монархічне-реставраторські та антикомуністичні погляди, що відносило їх носіїв до категорії небезпечних політичних противників влади. Сам термін «ЦМП» поєднував функції як ідеологеми, так і «продуктивного» стандартного звинувачення.

В інструментальному відношенні для розуміння механізму агентурно-оперативної «прелюдії» до репресій як таких промовистою є директива наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського начальникам обласних управлінь НКВС (УНКВС) від 19 серпня 1937 р. № 2391 «Про агентурно-оперативну роботу по церковниках і сектантах». В ній йшлося про викриття чекістами у Києві «керівного центра» «підпільної фашистської організації тихонівців» (тобто канонічної Руської Православної Церкви). Одним із «джерел» відомостей про фантомну організацію називалися свідчення арештованого архієпископа Волинського і Житомирського Філарета (Лінчевського, розстріляного 27 листопада 1937 р.). Її «учасників» звинувачували у намірах творення в СРСР «держави фашистського типу», підготовці кадрів повстансько-терористичної боротьби у випадку війни, творенні своїх позицій в органах радянської влади та насадженні мережі нелегальних організацій, шпигунстві на користь Німеччини та контактах з її консульством, а також у спробах інспірувати «масовий антирадянський рух за відновлення закритих церков».

Показово, що у тому документі йшлося про «викриття» нелегальної організації з боку Української автокефальної православної церкви (розпущеної ще на початку 1930-х рр.), причому низка звинувачень її «фігурантам» майже співпадала із закидами на адресу «підпільників» з РПЦ, аж до спроб творення «самостійної фашистської держави під протекторатом Німеччини». УНКВС ставилося завдання активізації агентурно-оперативної роботи по релігійному середовищу, творення відповідної агентурної мережі і проведення «операції» по «церковно-сектантським контрреволюційним кадрам» на підставі «ліквідації» накопичених оперативних відомостей – інакше кажучи, йшлося про проведення масових арештів на основі раніш сфабрикованих (вичавлених під час слідства, сфабрикованих в агентурних повідомленнях тощо) «компрометуючих матеріалів» [8, с. 136–138].

В період «Великого терору» швидко зростали темпи репресій проти православних та представників інших конфесій. Якщо за 1936–перший квартал 1937 р. в УСРР арештували 298 та засудили з них 260 представників «церковно-сектантської контрреволюції» (включаючи 24 священнослужителів, 6 монахів та 54 мірян РПЦ), то у січні – листопаді 1937 р. лише по ряду областей арештували представників кліру та

мирян РПЦ: по Київській області – 602; Харківській – 690; Донецькій – 299; Одеській – 471 (для порівняння – загалом за цей період в Українській РСР піддали репресіям за релігійною ознакою 5388 громадян) [11, оп. 30 (1951 р.), спр. 68, арк. 14-15, 118].

Між тим, в надрах спецслужби (за різними оперативними розробками) накопичувалися «компрометуючі матеріали» і на Екзарха України, покликані стати «підставою» для подальшого застосування репресій. Зокрема, проміжні підсумки агентурно-оперативної розробки митрополита Київського і Галицького Костянтина підводилися у меморандумі Транспортного відділу УДБ НКВС УСРР (січень 1934 р.), адресованому главі НКВС республіки В. Балицькому [11, оп. 30 (1951 р.), спр. 32, арк. 1-3]. Як йшлося у документі, підрозділом велася агентурна розробка «Підйом» проти групи учасників ІПЦ (катакомбної течії, радикально опозиційної як по відношенню до «краснодраконівської влади», так і до канонічної РПЦ), до проводу якої входили, начебто, єпископ Белгородський Антоній (Панкеев), що повернувся із сибірського заслання, та архієпископ Курський та Обоянський Онуфрій (Гагалюк). Чекісти стверджували, що до «організації» входив і митрополит Костянтин, хоча той як раз і стояв на позиціях вірності Патріаршому місцеблустителю, митрополиту Сергію. Трагічна доля спіткала і інших фігурантів згаданої справи – єпископів Макарія (Жармазіна, страченого у грудні 1937 р.), Стефана (Андріашенко, по офіційним даним – померлого у таборі в 1941 і.) та інших священослужителів.

Слід зазначити, що до піка репресій, православ'ю в Україні було завдано нищівного удару. Із 30 діючих у 1927 р. в архієреїв, йшлося у довідці НКВС УСРР «Про церковно-сектантську контрреволюцію на Україні», до 1937 р. служило шість. До 1935 р. ліквідували всі органи колегіального управління Церквою, заборонили церковні з'їзди, з 1930 р. не скликалися архієрейські собори. Із 10 тис. храмів, де велася богослужіння у 1929 р., до 1937 р. залишилося діючими 850 [11, оп. 30, спр. 68, арк. 182, 188].

Відкривалися численні агентурно-оперативні розробки, фактично – механізми інспірування «справ» для розправи з духовенством й «церковниками» – тобто активними віруючими, учасниками органів церковного самоврядування. Про сакраментальну спрямованість подібних розробок та сфабрикованих звинувачень красномовно свідчать штампи, які застосовувалися по відношенню до єпископату у доповіді «по церковній контрреволюції» Дніпропетровського УНКВС за друге півріччя 1937 р.

У ньому Церкву трактували як «яскраво виражену організацію фашистського типу, яка не гребує жодними засобами в боротьбі з Радянською владою». Майбутнього Патріарха Сергія оголошували «повязаним з фашистськими колами Японії, Німеччини, Польщі й Литви». Митрополит Костянтин подавався «керівником контрреволюційної організації церковників на Україні, який підтримує зв'язок із закордонними фашистськими колами через особистого секретаря, котрий був пов'язаний із польським та німецьким консульствами ще в м. Києві» [11, оп. 30, спр. 68, арк. 152].

Крім того, до досє чекістів відкладалися доноси на канонічних архієреїв від учасників інспірованих органами ОДПУ-НКВС у 1920-х рр. обновленського, «лубенського», «григоріанського» розколів, а також здобуті під тортурами й морально-психологічними пресінгом «свідчення» фігурантів інших кримінальних справ. Дати подібні сфабриковані «свідчення» на владика Костянтина вдалося змусити архієпископа Дніпропетровського Георгія (Делієва, 1878–1937 рр.). 10 жовтня 1937 р., владика Георгій «зійнався», що у 1934 р. митрополит Костянтин «залучив» його до

«контрреволюційної фашистсько-церковної організації» [12, спр. 71156фп, арк. 57]. Сам дніпропетровський архієрей був звинувачений у численних «злочинах» – від створення «контрреволюційної фашистської організації церковників-тихонівців», і до спроб «зриву мобілізації». Вельми промовистим, з погляду конфесійної політики влади, стало звинувачення у тому, що підслідний «давав вказівки усіма силами обстоювати існування кожного храму й приходу» [11, оп. 30, спр. 68, арк. 154]. 30 листопада 1937 р. владика Георгія розстріляли за рішенням особливої трійки Дніпропетровського УНКВС.

В самих органах держбезпеки опинилося чимало людей малоосвічених, морально схиблених, які розуміли карт-бланш на беззаконня й були розбещені отриманими «лімітами по першій категорії» – квотами на винесення смертних вироків. При цьому за згаданою «операцією за наказом № 00447» розстрільні ліміти в цілому виявилися перевищеними приблизно в п'ятеро. Наркому внутрішніх справ Української РСР О. Успенському в вересні 1938 р. довелося шифрованою попереджати начальника УНКВС: «ліміти по 1-й категорії збільшені не будуть. Необхідно вкласти в ті, що Вам надані» Низьким залишався культурно-освітній рівень оперпрацівників. На думку керівництва, в IV-у відділі Полтавського УНКВС «більшість співробітників» по церковній лінії «є людьми недостатньо грамотними і у вузькому, і в широкому значенні цього слова», не мають «політичного і чекістського кругозору» [11, оп. 31, спр. 7, арк. 50, 97].

Апофеозом переслідування православних архієреїв стало затримання Екзарха України у Свято-Покровському храмі на Солом'янці 29 жовтня 1937 р. У виписаному ще 26 жовтня ордері на арешт, помічник начальника IV відділу УДБ НКВС УРСР, мол. лейтенант держбезпеки Д. Перцов (сумно відомий як вправний фабрикант справ із застосуванням фізичного впливу на підслідних, і нагороджений у 1937 р. орденом Червоної Зірки за подібні «службові досягнення») вказував, що митрополит «є керівником антирадянської фашистської організації церковників (тихонівців)», особисто давав вказівки «про підготовку кадрів для озброєного повстання на випадок війни з Німеччиною, створював фашистські групи на периферії й проводив антирадянську роботу у зв'язку із переписом населення» під контролем німецького консульства [12, спр. 71156фп, арк. 1]. Хворого літнього архієрея піддали інтенсивним допитам у Лук'янівському слідчому ізоляторі, справу вів сам Д. Перцов, залучаючи помічників. Про інтенсивність тиску на підслідного можна судити по тому, що 3 листопада 1937 р. він підготував власноручну заяву, «визнаючи себе винним» у створенні «на Україні антирадянської організації, яка ставила собі за мету повалення існуючого державного ладу».

Слідство продовжувало знуцання, змусивши наступного дня заявити про існування «антирадянської організації, очолюваної мною». Ця міфічна організація, мовляв, мала створити державу з радянською формою правління на чолі з особами «із Українського народу». На випадок її виходу із Союзу РСР, Україна мала обрати собі форму влади. Імовірно, за сценарієм перебігу слідства із УДБ НКВС та від політичного проводу (секретно-політичний підрозділ курували керівники республіканської партійної організації, які особисто брали участь у фальсифікації особливо важливих справ, аж поки самі не ставали жертвою беззаконня) надходили корективи, і 5 листопада вже йшлося про однозначний намір вигаданої організації вивести Україну зі складу СРСР й утворити «самостійну» державу. До протоколу вносилися прізвища «учасників», включаючи осіб, що раніше давали свідчення на митрополита

Костянтина [12, спр. 71156фп, арк. 14-23]. В ніч з 9 на 10 листопада 1937 р. митрополит Костянтин був викликаний на допит, з ним стався (за офіційним рапортом оперпрацівника) напад. В укладеному медичному акті йшлося, що «*смерть наступила від крововиливу у мозок, як наслідок хвороби серцево-судинної системи (атеросклерозу судин)*» [12, спр. 71156фп, арк. 25].

19 жовтня 1993 р. реабілітований митрополит Костянтин прославлений Священним Синодом Української Православної Церкви (УПЦ) як місцевошанований святий та новомученик Слобідського краю. Рішенням Священного Синоду УПЦ від 10 лютого 2011 р. священномученик Костянтин (Дьяков) включений до Собору Київських святих.

Розглянуті матеріали оперативної й репресивної практики органів держбезпеки часів «*Великого терору*» дозволяють виявити основні тактико-структурні складові механізму цілеспрямованого переслідування ієрархів Православної Церкви як найбільш багаточисельної й прадідівської релігійної конфесії в Україні та СРСР в цілому. Фізичні репресії та адміністративні утиски православних у 1937–1938 рр. стали апофеозом богоборчої політики та поставили Церкву на грань виживання (у низці областей УСРС не залишилося жодного діючого храму), ставилося питання про завершення останньої «*безбожної п'ятирічки*».

Репресії православних архієреїв здійснювалися як у рамках політики державного атеїзму (і носили, по суті, перманентний характер з початку 1920-х рр. і принаймні до початку агресії нацистської Німеччини проти СРСР у 1941 р.), так і характеризувалися загальним переходом до масованого застосування державного терору за централізованими рішеннями і в рамках відповідних кампаній та «*операцій*».

Репресіям як таким, як правило, передували агентурно-оперативні розробки (групові літерні розробки, заведення персональних справ-формулярів тощо), котрі могли тривати і достатньо довгий час. Фабрикувалася фабула майбутньої кримінальної справи, в центрі якої поставали фальшиві звинувачення у підготовці злочинів проти безпеки держави та існуючого політичного ладу, співробітництві з іноземними спецслужбами, підготовці терористичних дій, у сепаратизмі, націоналізмі, солідарності із фашистською ідеологією тощо. Відповідні матеріали фабрикувалися оперативниками з урахуванням загальної змістовної лінії репресивних кампаній, та за допомогою агентури (зокрема із релігійного середовища), а також «*здобувалися*» шляхом незаконного примушення підслідних до подання лживих свідчень та погодження на підтвердження інсинуацій співробітників НКВС.

Після арешту тривали слідчі дії, які вели самі оперативні працівники, звинувачення могли «*корегуватися*» відповідно до політичних настанов й сценаріїв розгортання самих репресивних кампаній. Широко застосовувався морально-психологічний тиск, фізичний вплив. Методи ведення сфабрикованих справ та характер висунутих звинувачень залишали жертвам незначні шанси на виживання.

Джерела та література

1. Архиепископ Крымский Лука (Войно-Ясенецкий) под надзором ГПУ-НКВД-МГБ. (2010). Сборник документов, сост. А. Валякин, Симферополь: ГУ СБУ в АРК, 174 с.
2. Шкаровский М.В. (2010). Русская Православная Церковь в XX веке, Москва: Вече, 480 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 20.
4. Нарис історії української інтелігенції (перша половина XX ст.). (1994), Київ, Кн. II., 137 с.
5. Религиозные организации в СССР: накануне и в годы Великой Отечественной войны (1938–1943 гг.). (1995). Публ. М.И. Одинцова. Отечественные архивы, № 2, С. 51-53.

6. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), Ф.13.
7. Беллов А.Л., Васильева О.Ю., Журавский А.В. и др. (2008). Русская Православная Церковь. XX век, Москва: Изд-во Сретенского монастыря, 800 с.
8. Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937–1938 рр. (2010). Упорядн.: С. Кокін, М. Юнге, Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», Ч. 1, 614 с.
9. Бажан О. (2007). Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи "великого терору": статистичний аспект. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, № 2, 15–17.
10. Веденєєв Д.В. (2017). Документи органів державної безпеки як джерело дослідження соціокультурних особливостей «катакомбної» течії в Православ'ї в Українській РСР у 1920-ті – 1950-ті рр. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія, № 1, 26–36.
11. ГДА СБУ, ф.16.
12. ГДА СБУ, ф.6.

References

1. Arkhiyeypiskop Krymskiy Luka (Voyno-Yasenetskiy) pod nadzorom GPU-NKVD-MGB. (2010). Sbornik dokumentov. sost. A. Valyakin. Simferopol: GU SBU v ARK. 174 s.
2. Shkarovskiy M.V. (2010). Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v XX veke. Moskva: Veche. 480 s.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f.1, op. 20.
4. Narys istorii ukrainskoi intelihentsii (persha polovyna XX st.). (1994), Kyiv, Kn. II., 137 s.
5. Religioznyye organizatsii v SSSR: nakanune i v gody Velikoy Otechestvennoy voyny (1938–1943 gg.). (1995). Publ. M.I. Odintsova. Otechestvennyye arkhivy. № 2. S. 51-53.
6. Galuzeviy derzhavniy arkhiv Sluzhbi bezpeki Ukraїni (dali – GDA SBU). F.13.
7. Velykiy teror v Ukraїni. «Kurkulska operatsiia» 1937–1938 rr. (2010). Uporiadn.: S. Kokin, M. Yunhe, Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», Ch. 1, 614 s.
8. Bazhan O. (2007). Represii sered dukhovenstva ta viruiuchykh v URSSR v chasy "velykoho teroru": statystychnyi aspekt. Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB, № 2, 15–17.
9. Viedenieiev D.V. (2017). Dokumenty orhaniv derzhavnoi bezpeky yak dzherelo doslidzhennia sotsiokulturnykh osoblyvostei «katakombnoi» techii v Pravoslavii v Ukrainskii RSR u 1920-ti – 1950-ti rr. Bibliotekozaavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia, № 1, 26–36.
10. HDA SBU, f.16.
11. HDA SBU, f.6.

Dmytro Viedenieiev

CRIMINAL CASES FABRICATION AGAINST THE HIERARCHS OF THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINIAN SSR IN TIMES OF "GREAT PURGE" 1937-1938

In the scientific notes, based on the archive documents of the USSR security bodies based in Ukraine (archive criminal cases, operational materials, reports, etc.) presents the research of the mechanism of illegal persecution and repressions according the fabricated cases against the Russian Orthodox Church bishops. The author analyzed the very mechanism of the interrelation between the political repressions unfolding, the official course for the church destruction and the operative activity of the PCIA bodies. The studied data of the operative and repressive practice of the state security bodies in times of "Great Purge" allows us to define the main tactic-structural components of the targeted persecution of the hierarchs of the Orthodox Church as the biggest religious denomination in Ukraine.

The Great Purge of 1937 – 1938 becomes an apotheosis of physical persecution of the Orthodox churches, their priests and laity. Thousands of clerics and hundreds of ROC bishops as well as many faithful one became the victims of persecution and of the purposeful terror. The unfolding in the USSR from the end of 1934 of the mass political repression, one of the main objects of which were the Orthodox priests and believers, has given rise to the development of the special operative tactic (of the forms and methods of the service activity) of the state security bodies, aimed to the strengthening and building up of the cruelty in the persecution of clergy and archbishops, by eliminating of which the authorities could count on the liquidation of the Church as the ideological and spiritual competitor, on the stratification of the grazing "small herd" (ordinary believers).

The reviewed material of the operative and repressive practice of the state security bodies of the Great Purge allows us to identify the main tactic-strategical component of the mechanism of the purposeful persecution of the Orthodox Church hierarchs as the most numerous and the most ancient religious confession of Ukraine and the whole USSR. The physical repressions and the administrative oppressions of the or-

thodoxes in 1937 – 1938 become an apotheosis of the marxism and put the church on the brink of survival (in some regions of Ukrainian SSR were closed all active temples), actual was the question of the end of the last "godless five-year plan".

The repressions of the orthodox bishops were realized in the frames of the state atheism policy (and have got the permanent character from the early 1920's to the beginning of the nazis Germany aggression against the USSR in 1941) were catalyzed by the general transition to mass application of the state terror by the centralized decision and in the frames of the relevant companies and operations.

Before the very repressions, as a rule, were carried out the agent-operational development (alphabetic group development, conducting of the personal files-forms, etc.), which could last a long time. The plot of the future criminal case was fabricated, in the center of which were the fake charges of crime preparing against the state security and the current political order, of the cooperation with the foreign special services, of the preparation for the terror attacks, of the separatism, nationalism, solidarity with the fascism ideology, etc. The relevant material were fabricated by the operatives with an eye on the general meaning line of the repressive company, and by the hand of an agent (including from the religious requirement), and were "got" by the way of illegal coercion to the misrepresentation and agreement to confirmation of the insinuation of PCIA employees.

After the arrests were continued the investigative actions, which were carried out by the operative employees. The charges could be "adjusted" in accordance with the political guidelines and with the scenarios for the deployment of repressive campaigns. The moral-psychological pressure, physical influence was widely applied. The methods of the criminal cases conducting and the character of the charges left to the victims nominating chances of survival.

The protest reaction of the believers for the violation of their rights was appraised as "significant increase of the counter-revolutionary activity of the churchmen". Deprived the believers of their the legitimate right to satisfy spiritual needs, the Chekists hypocritically declared about the dangerous of the church underground, "illegal work forms", the activity "without parish clergy, monks, repressed clergy, which comes back from the exile, runaway kulaks and other anti-Soviet elements, reminisced on the appearance of the "secret churches, by the example of the first Christians", distribution of the catacomb HOC nonconformist groups.

The combination of the spiritual and religious and the very social protest was ascertained, which found its manifestation in the refusal to obtain the land, passport, in the demonstrative disobedience of the authority, in the spread of monarchical sentiments. It was marked the dangerous trend to the reconciliation and unification of the canonical ROC. From that time was created the task to eliminate the integration tendencies in the orthodox confession and to intensify the disunity, to the "creation and education of the qualified agents, which was able to the work in conditions of the deep underground", to the liquidation of external church relations, to the closing of temples, etc.

Keywords: *Orthodox Church, illegal repressions, state atheism, state security bodies, bishops of ROC.*